

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DOĞANCILIK

Batuhan İsmail Kıran¹

ÖZET

Tarihte küresel bir uğraş olarak karşımıza çıkan, temelleri Uzak Doğu Asya'da olan ve oradan da Orta Doğu'ya yayılmış olan doğancılık, birçok milletin tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Orta Çağ Avrupa'sında asaletin, gücün ve soyluluğun sembolü olan bu kuşlar, pek itibar görmüş ve ateşli silahlar yaygınlaşana kadar popülerliğini korumuşlardır. Birçok Türk devletinin saraylarında da rağbet gören doğancılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda en gelişmiş şeklini barındırmaktaydı. Başkentte dört doğancı teşkilatı vardı ve bunlar besledikleri avcı kuşun adıyla anılırlardı. Bu teşkilatlar; Çakırcı Ocağı, Şahinci Ocağı, Atmacacı Ocağı ve Doğancı Koğuşu'ydu. Taşra'da ise bu teşkilatların farklı bölgelerde kuşçuları bulunurdu. Bu taşra doğancılarının başında da bir taşra doğancıbaşısı vardı. Taşradaki doğancılar üzerinde yetkili olan bu kişi, merkez ile taşra arasındaki iletişimin de kilit ismiydi. Merkezdeki doğancı ocaklarının neferleri ulufeli yani maaşlıydılar. Taşradakiler ise ya tımar tasarruf eder ya da çiftlik veya baştına işletirlerdi. Bu görevlerine karşılık da vergilerden muaf tutulurlardı. Bunlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı doğancılığı hem ekonomik, hem idarî boyutları olan gelişmiş bir uğraştı.

Bu çalışmada Osmanlı doğancılığının taşra ve merkez yapılanması hakkında bilgi verilecektir. Verilen bilgiler ışığında Osmanlı doğancılığının, lağvedildiği XIX. yüzyıla kadar olan zamanda edinmiş olduğu kıymetli konum da anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğancılık, Çakırcı Ocağı, Şahinci Ocağı, Atmacacı Ocağı, Doğancı Koğuşu.

¹ Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

FALCONRY IN OTTOMAN EMPIRE

SUMMARY

Falconry which emerged in Far East Asia and spread from there to the Middle East as a global occupation in the history had an important place in the history of many nations. Middle Ages in Europe, the birds which are the symbol of power, nobility, and aristocracy were respected and remained popular until the widespread of firearms. Falconry which was in demand in at many of the palaces of the Turkish states had the most advanced form at the time of Ottoman Empire. There were four falconry organizations in the capital and they were called the name of the birds they fed. These organizations were *Çakırdjı*, *Şahindjı*, *Atmadjı* and *Doghandjı* (Falconer) Dormitory. These organizations had a lot of birdmen in the different areas of the country. These provincial falconers were led by the head- falconers in the province. The person who was in charge of falconers was the key person of the communication between the center and the provinces. The soldier of the falconry ward in the center were paid- the 'ulūfe-. The soldiers in the country were granted a timar by the Ottoman sultans or ran farms or *bashtina*. They were exempt from tax in return for these tasks. As it can be seen, Ottoman falconry was the occupation which had both economic and administrative aspects. In this study, the information about provincial and central structure of the Ottoman falconry will be given. As it is understood, Ottoman falconry had played an important role until 19th century in the light of the information given.

Key Words: Falconry, The Organizations of *Çakırdjı*, *Şahindjı*, *Atmadjı* and *Doghandjı* (Falconer) Dormitory.

GİRİŞ

Batı literatüründe *falconry* terimi ile ifade edilen *doğancılık*, binlerce yıldır insan topluluklarının önemli bir aktivitesi olarak göze çarpmaktadır. Avcı toplayıcı dönemlerde yiyecek ihtiyacı için yetiştirilip kullanılan ve daha sonraki dönemlerde bir spor kimliğine bürünen doğancılık, Orta Çağ'dan modern döneme kadar şövalyelerin, aristokratların ve kraliyet ailelerinin birer sembolü haline gelmişlerdir.² Sembolik değerlerinin yanı sıra ekonomik olarak da ciddi bir değere sahip olan bu avcı kuşlar, yakın zamana kadar hanedanlar arasındaki diplomatik ilişkilerde değerli armağan olarak kullanılmışlardır.³

Doğancılık, antik çağlardan beri karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Greko-Romen dünyasında yiyecek elde etmede kullanılan sıradan bir uğraşken, feodal dönemde üst sınıfların rekreasyonel bir faaliyeti haline gelmiştir.⁴

Doğancılıkta en önemli kırılma noktası, Batı ve Doğu doğancılığının birbirleri ile olan temasları sonrasında olmuştur. Haçlı Seferleri boyunca, doğu dünyası ile kurulan ilişkiler neticesinde haçlı doğancılar Arap doğancılar ile temasta bulunmuşlardır. Bu ilişkileri kuranların başında da, aşırı derecede avcı kuşu sevgisine sahip olan Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Frederick gelir. Kuşlara olan sevgisi o kadar şiddetliydi ki bazı tarihçiler savaş sırasında savaşı terk edip doğan ile avlanmaya gitmeyi istediği için bir savaşın kaybedildiğine değinirler. II. Frederick, hem kendi bilgileri, hem de Doğu dünyası ile kurduğu temaslardan sonra kuşlar hakkında edindiği bilgileri *De Arte Venandi cum Avibus* adlı kitabında toplamıştır. Bu yüzden de günümüzde "Ornitoloji"nin yani Kuş Bilimi'nin babası sayılır.⁵

Yüksek sınıfların simgesi, Batı edebiyatının sembolik unsuru, asalet, güç, zenginlik gibi çeşitli durumları simgeleyen doğanlar, Avrupa'da sosyal yaşamın önemli bir parçası haline gelmiş ve ateşli silahların yaygınlaşmasıyla beraber popülerliğini kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde birçok ülkede doğancı kulüpleri, kökleri uzun geçmişe dayanan doğancılığı hâlâ yaşatmaktadırlar.

² Teresa F. L. Gualtieri, "Birds of Prey and the Sport of Falconry in Italian Literature through the Fourteenth Century: from Serving Love to Served for Dinner", *University of Wisconsin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madison, 2005, s. 1.

³ Shawn E. Carroll, *Ancient & Medieval Falconry: Origins & Functions In Medieval England*, 7 Nisan 2015, <http://www.r3.org/richard-iii/15th-century-life/15th-century-life-articles/ancient-medieval-falconry-origins-functions-in-medieval-england/>, Paragraf 11.

⁴ Gualtieri, *a.g.t.*, s. 6.

⁵ Mary K. Wilson, *Falconry: The Real Sport of Kings*, 7 Nisan 2015, <http://www.strangehorizons.com/2001/20011126/falconry.shtml>, parag. 6; Carroll, *a.g.m.*, parag. 9.

Tarihin her döneminde dünyanın farklı bölgelerinde gerek soyluların, gerekse halkın bağımlılık sayılacak derecede uğraşı olan doğancılık, ülkemiz tarihinde de ciddi bir yere sahiptir. Gerek merkez ve taşra teşkilatlanmasında, gerekse yönetici ve halk tabakasında ciddi bir sevgiye sahip olan doğancılık, hem sosyal tarih alanında, hem de müesseseler tarihi alanında incelenmeye açık bir alandır. Bundan dolayı, bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki doğancılık hakkında bilgiler verilecektir. Böylece doğancılığın Batı'daki gibi Osmanlı'da da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılabilir.

1. Osmanlı Doğancılığına Genel Bakış

Doğancı terimi, genel bir anlama sahip olup içerisinde çakırcı, atmacacı ve şahinci gibi terimleri de kapsayan geniş bir terimdir. Bu yüzden kullanılan doğancı terimiyle avcı kuşu yetiştiricilerinin tümünün ifade edildiğini belirtmek faydalı olacaktır.

Doğancılık; toplumsal, siyasal, ekonomik ve edebî boyutları olan çok yönlü bir uğraştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda doğancılık hem bir meslek, hem de san'at olarak görülürdü. İndî'nin bâz-nâmesindeki şu beyit görüşümüzü desteklemektedir:

*“Doğancılık dahi bir başka san'at
Dime san'at ona bilki kerâmet”⁶*

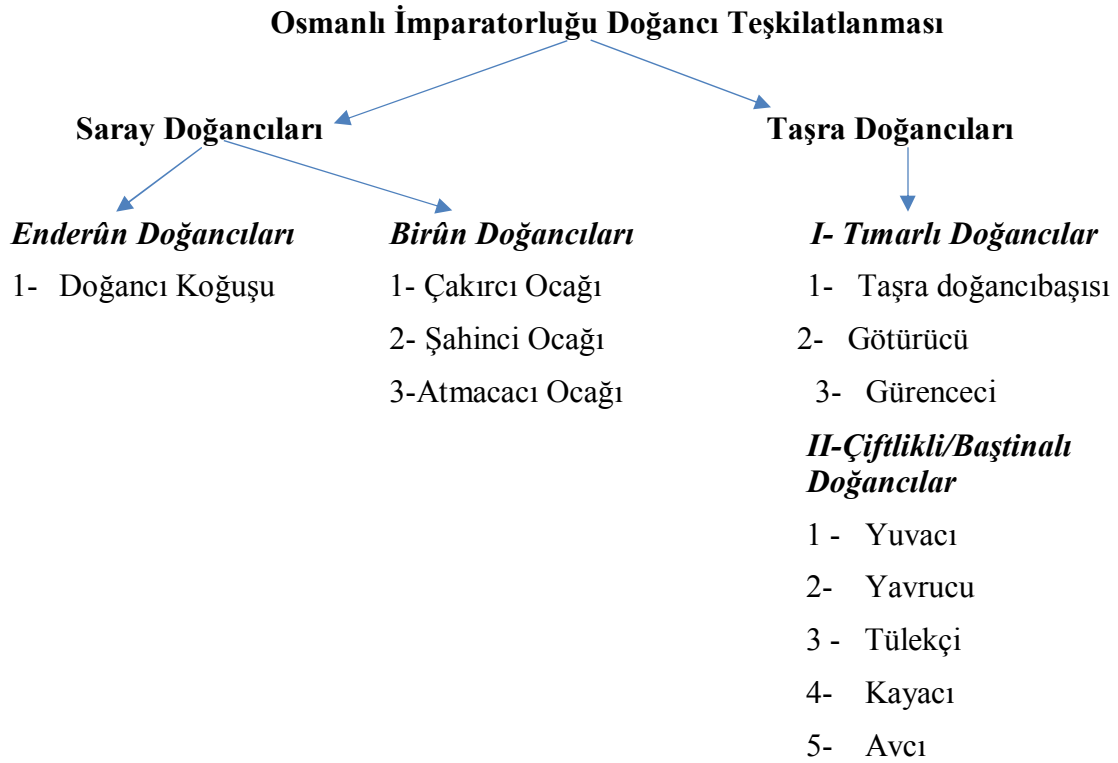
İmparatorlukta bu sanatı meslek edinmiş olan bir takım gruplar ve teşkilatlar bulunmaktaydı. Osmanlı merkez teşkilatının Birûn ve Enderûn kısımlarında toplamda dört doğancı teşkilatı vardı. Enderûn'da Doğancı Koğuşu, Birûn'da ise Çakırcı Ocağı, Şahinci Ocağı ve Atmacacı Ocağı bulunurdu. Bu teşkilatlardan özellikle Çakırcı Ocağı kıdem ve itibar açısından diğer iki Birûn ocağından ayrı konumdaydı. Doğancı Koğuşu ise Enderûn'da bulunması, teşkilatın amiri durumunda olan doğancıbaşı ile kethüdalarının Has Oda ağalarından olması sebebiyle tüm saray doğancılarından daha avantajlı konumdaydılar. Topkapı Sarayı'nın haricinde Galata Sarayı, Paşa Sarayı ve Edirne Sarayı'nda da doğancı şakirdleri/çırakları bulunmaktaydı.

Taşrada taşra doğancıbaşısının amirliğinde doğancılar vardı. Bu doğancılar tımar veya baştina⁷ tasarruf ederlerdi. Vergilerden muaf olan doğancılar yılın belli zamanlarında besleyip eğittikleri doğanları taşra doğancıbaşısının kontrolünde saraya yollarlardı.⁸

⁶ İndî, *Kitâb-ı Bâz-nâme*, Muallim Cevdet Kütüphanesi, nr. 293, s. 2.

⁷ Baştina, Balkanlardaki gayr-i müslim halkın elinde bulunan büyük çiftliklere verilen addır. Bu topraklar babadan oğula miras yoluyla geçer ve sipahi bu topraklardan tapu resmi alamazdı. Baştina hakkında ayrıntılı için Bkz. Feridun

İdari yapılanmanın yanısıra halk arasında da doğancılık üst düzey bir ilgiye sahipti. İnsanlar bu kuşları besler ve genelde İstanbul'da bugün Doğancılar olarak bilinen bölgede toplanırlardı.⁹ Yukarıda kısaca değinmiş olduğumuz Osmanlı idarî alanındaki doğancı teşkilatlarını daha iyi anlamak amacıyla aşağıda bir tablo sunulmaktadır:

Emecen, "Baştına", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, 1992, s. 135-136; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, 3. Baskı, MEB, İstanbul, 1983, s. 170.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, s. 488.

⁹ Özcan, "Doğancı", s. 489.

2. Saray Doğancıları

2.1. Enderûn Doğancıları

Enderûn, iki dolamalı beş kaftanlı toplam yedi sınıftan oluşmaktadır. İmparatorluğun çeşitli vilayetlerinden yahut savaş esirlerinden devşirilen ya da paşanın hediyesi olarak saraya alınan iç oğlanları Büyük ve Küçük Oda'daki eğitimleri sonrası Seferli, Hazine ve Has Oda gibi sınıflardan başka Doğancı Koğuşu'na da alınırlardı.

Doğancı Koğuşu, esasında iki kısma ayrılmaktaydı. Birincisi dış saraylardaki doğancılarıdır ki, bunlar doğancıbaşının amirliğinde iki ayrı teşkilattır. Şâkirdân-ı Bâzdârân-ı Enderûn ve Şâkirdân-ı Şahinciyan-ı Enderûn adıyla bilinen bu teşkilatların neferleri, ya çıkmalarda ya da Mısır veya Boğdan'dan doğanlar getirildiğinde bölüğe ya da Enderûn'a alınırlardı. Enderûn doğancıları ise dört kısımda teşkilatlanmıştır. Büyük Oda'dan itibaren Seferli Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Oda'da istihdam edilen bu doğancılar Doğancı Koğuşu'nun neferleri sayılırlardı. Enderûn doğancıları her ne kadar farklı koğuşlarda kalıyor olsalar da teşkilat kimliklerini koruyabilmişler ve kaldırılana kadar itibar görmüşlerdir.¹⁰

Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bir vesikada *Bölük Şahinciyan-ı Enderûn*¹¹ adıyla karşımıza çıkan koğuş, ilerleyen yıllarda Hâne-i Bâzyân olarak telaffuz edilmiştir. Her ne kadar Seferli Koğuşu'nun kurulmasından sonra odasızlaştırıldığı görüşü hâkim olsa da, teşkilat Kanuni döneminden itibaren farklı koğuşlara nefer vermiştir ki, bu da bize koğuşun daha erken bir dönemde odasızlaştırıldığını gösterir.¹² Büyük ve Küçük Oda'daki eğitimi sonrası kaftan altına alınan doğancı önce Seferli doğancılarının arasına katılır; burada hem kendi işleriyle hem de Seferli koğuşu işleriyle meşgul olurdu. Burada eskiyerek yani gerekli yükselme sırasını takip edip rütbe edinerek Seferli baş doğancılığına gelir ve buradan da Hazine doğancıları arasına terfi ederdi. Hazine doğancıları içerisinde de eskiyerek Hazine baş doğancılığına gelen doğancı, ya kapıkulu sipahi bölüğüne ya da Has Oda'da üçüncü doğancılığa getirilirdi. Üçüncü doğancılıktan ikinci doğancılığa terfi eden doğancı sonunda Has Oda'nın itibarlı beşinci ağalığına yani doğancıbaşılığa gelir ve saraydan ayrılacağı vakit itibarlı devlet kademelerine atanırdı.¹³

Padişah, İstanbul içindeki ve dışındaki saraylarına giderken ya da sefere çıkacağı vakit doğancılar da birlikte giderdi. Padişah, sefer menzillerinde av yapmak istediğinde Birûn avcı ağaları

¹⁰ Batuhan İsmail Kıran, "Osmanlı Saray Teşkilatında Doğancı Koğuşu", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2014, s. 40-47.

¹¹ Ahmed Refik, "Fatih Devrine Âid Vesikalar", *TOEM*, Cilt VIII-XI (49-62), 1335-37, s. 5.

¹² Kıran, *a.g.t.*, s. 36.

¹³ Kıran, *a.g.t.*, s. 74.

ve teşkilatları avlakları ararken doğancıbaşı sorumluluğundaki doğancılar padişahın huzurunda beklerler ve av yapılacağı vakit de padişah ile birlikte avlanırlardı.¹⁴

Doğancıların bu görevinin yanı sıra bir takım sorumlulukları da bulunurdu. Her sene belirli zamanlarda Mısır ve Boğdan'dan gelenek olduğu üzere doğanlar İstanbul'a getirilirdi. Bu getirilen doğanlar Enderûn'da doğancıbaşına teslim edilir ve doğancılar tarafından terbiye edilip avda kullanılmak üzere hazır hale getirilirlerdi. Doğancılar, bu kuşları beslerler, bakımını yaparlar¹⁵ ve bu kuşlarla bahçede talim yaparlardı.¹⁶

Doğancılar, bu ana görevlerinin yanı sıra buldukları kuşun işlerinde de görevlendirildikleri olurdu. Örneğin, Hazine doğancıları, Hazine iç oğlanları ile birlikte pars günleri temizliğine katılırlardı. Ayrıca, doğancılar geceleri Enderûn avlusunda doğanlarla nöbet de tutarlardı.¹⁷

Doğancıların amiri olan doğancıbaşının farklı görevleri vardı. Doğancıbaşı, Has Oda'nın arz ağalarından olması sebebiyle padişah sefere çıkacağı vakit Has Oda arz ağaları ile sefere katılırdı. Padişaha arz sunulacağı zaman da doğancıbaşı vasıtasıyla sunulabilirdi.¹⁸ Padişah avladığı hayvanı devlet adamlarına yollayacağı zaman doğancıbaşı ile gönderirdi.¹⁹ Av sırasında dış pazarlardan ya da dış avcılardan av hayvanı getirenlere bahşiş vermek ve getirilen hayvanı padişaha takdim etmek de yine doğancıbaşının göreviydi.²⁰

Dış saraylardan Enderûn'a gelen doğancıların kanun üzere verilen acemilikleri²¹ doğancıbaşıya teslim edilir ve o da bunları doğancılar dağıtırdı.²² Doğancıbaşı, Enderûn'a alınacak olan ve taşraya çıkarılacak olan doğancılardan sorumluydu. Her yıl Boğdan'dan gelen dış şahinlerin teslimi sonrası iki doğancı şakirdinin bölüğe çıkarılması ve Mısır'dan gelen doğanların teslimi sonrası iki doğancı şakirdinin Enderûn'a alınması gibi kanun olan adetlerin yerine getirilmesi de doğancıbaşının arzıyla yapılırdı.²³

¹⁴ Abülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi: Metin ve Tahlil*, Haz. Z. Yılmaz, Cilt I-II, TTK, Ankara, 2003, s. 124, 130, 721.

¹⁵ Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, Haz. Ö. Karayumak, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 198.

¹⁶ J. B. Tavernier, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Necdet Sakaoglu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 125; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 10, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 445-446; Atif Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 195; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin (İE), Saray (S) nr. 1383.

¹⁷ İ. H. Baykal, *Enderûn Mektebi Tarihi*, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul, 1953, s. 67; Mehmed Halife, *a.g.e.*, s. 92; Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderûn Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 67; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s. 151.

¹⁸ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, Haz. Ş. N. Aykut, C. II, TTK, Ankara, 2004, s. 372-373.

¹⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (1648-1682)*, Haz. F. Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 217.

²⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, Cilt II, Haz. M. Hüdayi Şentürk, TTK, Ankara, 2003, s. 99; Baykal, *a.g.e.*, s. 66, 67.

²¹ Acemilik, sarayın bir kısım yüksek memuriyetlerine tayin olanlara, levazım bedeli olarak, verilen muayyen para hakkında kullanılan bir tabirdi. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, s.7.

²² TSMA. D. nr. 1059: 2.

²³ BOA, Maliyeden Müdevver (MAD), Defter (D), nr. 2298: 105; BOA, İE, S. nr. 1383.

Doğancıbaşılık, I. Ahmed döneminden itibaren giderek itibar kazanmış²⁴ ve IV. Mehmed döneminde önemli bir mevki konumuna gelmiştir. I. Ahmed'den itibaren doğrudan beylerbeyilik ve kaptan-ı deryalık gibi mevkilere gelen doğancılar, IV. Mehmed dönemiyle birlikte kubbe vezirliği ve beylerbeyilik gibi görevlere getirilmişlerdir.²⁵ Yükselen itibarına karşın doğancıbaşılık, IV. Mehmed döneminde, H. 1084/1674 yılında kaldırılmıştır. Doğancı Koğuşu ise bu tarihten itibaren neferleri sistemli bir şekilde Enderûn'dan çıkarılarak tarihsel rolünü tamamlamıştır.²⁶ Küresel çapta doğancılığı arka plana atan sebeplerden en önemlisi ateşli silahlardır. Buna karşın, Doğancı Koğuşu, daha erken tarihlerde Enderûn'daki idarî düzenlemelerden kaynaklı kaldırılmıştır. Nitekim, hemen sonra Büyük ve Küçük Odalar ile Enderûn'a iç oğlanı yetiştiren hazırlık saraylarının da kapatılması bu görüşümüzü desteklemektedir.

2.2. Birûn Doğancıları

2.2.1. Çakırcı Ocağı

Merkez avcı kuşçu ocakları arasında Çakırcı Ocağı kıdem itibarıyla en yetkili ocaktı. Kuruluş yıllarından itibaren varlığı bilinen ocağın başında bir çakırcıbaşı bulunurdu. Çakırcıbaşı, Rikâb-ı Hümâyûn ağalarındandı ve protokolde altıncı sırada idi.²⁷

Çakırcılar, atmacagiller familyasından olan çakır kuşu ile ilgilenir, besleyip eğiterek bunları avda kullanırlardı. Amirleri olan çakırcıbaşı, Birûn'daki diğer kuşçular ile imparatorluk genelindeki bütün doğancıların amiri ve sorumlu kişiydi.²⁸ 21 bölük ve bir müteferrika bölüğü olarak teşkilatlandırılmış olan Çakırcı Ocağı'nın bölük başına nefer sayısı ortalama 10-15 nefer civarındaydı. Çakırcılar, padişah ava çıktığında çakır kuşunu avın üstüne salarlardı. Çakır kuşu avın üstüne salanlara *çakır salan* denirdi. Bunlar kendi aralarında baş çakır salan, ikinci, üçüncü... yedinci çakır salan gibi sıralanırlardı.²⁹

Taşra doğancıları, İstanbul'a geldikleri vakit çakırcıbaşından tezkire alırlar ve beratlarını yenilerlerdi.³⁰ Ayrıca, taşra doğancıbaşısının ve doğancılarının tımarları çakırcıbaşının emriyle ellerinden alınır veya boştaki tımar onun emriyle verilir.³¹

Çakırcıbaşı, diğer av ağaları ile birlikte seraser³² üst ve mücevveze³³ giyerek cülus ve bayram törenlerine katılır ve Mirahur Ağa'dan sonra padişahın eteğini öperdi.

²⁴ I. Ahmed'in doğancıbaşılardan Karakaş Mehmed Ağa Bosna beylerbeyiliğine, Hafız Ahmed Ağa ise kaptan-ı deryalığa getirilmişlerdir. Bkz. Nai'imâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'imâ*, Cilt II, Haz. M. İpşirli, TTK, Ankara, 2007, s. 391; Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdet'üt-Tevârihi*, Cilt II, Haz. İ. H. Çuhadar, TTK, Ankara, 2003, s. 76.

²⁵ Kıran, *a.g.t.*, s. 61-64.

²⁶ Kıran, *a.g.t.*, s. 66.

²⁷ Kahraman, *a.g.e.*, s. 197.

²⁸ Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Av Kültürü*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45.

²⁹ Abdülkadir Özcan, "Çakırcıbaşı", *Diyânet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 189.

³⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 5/2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 63.

³¹ TSMA. D. nr. 5975: 3-4.

³² Seraser, ipekli ve baştan başa her tarafı altın ve gümüş tellerle işlenmiş eski ve çok kıymetli bir kumaşın adıdır. Kaftan yapımında saray döşemeliğinde kullanılmıştır. Bkz. Barış Dağlı, *Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma*

XVI. yüzyılda çakırcıbaşının ulufesi 160 akçe idi ve dış hizmete genellikle beylerbeyi olarak çıkardı. Kaidelere göre yerine şahincibaşı, onun yerine de atmacacıbaşı tayin edilirdi.³⁴ Fakat bu kural sürekli uygulanamamış; bazen çakırcıbaşılık mevkiine Enderûn'dan doğancıbaşılar da getirilmiştir.³⁵

IV. Mehmed sonrası padişahların ava ilgisizliği, avlakların korunamaması ve taşra yapılanmasının önemini kaybetmesi gibi birçok tahmini sebep ile giderek değer kaybeden Çakırcı Ocağı, Ekim 1830³⁶ tarihinde lağvedilmiştir.

2.2.2. Şahinci Ocağı

Birûn avcı kuşçu teşkilatlarının kıdem itibariyle ikincisi olan Şahinci Ocağı, şahinlerle ilgilenen ve bunları av sırasında kullanan ocaktır. Osmanlı merkez teşkilatında ne zamandan beri var olduğu bilinmemekle birlikte, II. Murad döneminde tespit edildiğine göre, varlığı çok daha eskilere gitse gerektir.³⁷

Ocağın ağası olan şahincibaşı, şikar ağaları içerisinde çakırcıbaşından sonra gelirdi. Padişahla ava çıkmak, savaş zamanı padişahın yanında bulunmak, muhataplarına ferman veya emirleri götürmek gibi çeşitli görevleri de vardı.

XVI. yüzyılda 80 akça ulufesi olan şahincibaşı terfi edeceği vakit çakırcıbaşı, sancak beyi veya beylerbeyi olurdu.³⁸ Örneğin, H. 20 Muharrem 917/19 Nisan 1511 senesinde Şahincibaşı Ali Çelebi, Kocaeli sancakbeyliğine getirilmiştir.³⁹

Şahinci Ocağı, Fatih döneminde 33⁴⁰, II. Bayezid döneminde 144⁴¹ ve I. Ahmed döneminde 276 nefer⁴² iken sayıları padişahların ava ilgisinin olmamasına ve merkez teşkilatlarının bozulmasına paralel olarak gittikçe azalmış ve önemlerini yitirmişlerdir. Ocak, II. Mahmud

(Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği), *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 237.

³³ Mücevveze, padişah, sadrazam ve yüksek memurlar tarafından protokol gereğinde giyilen resmî bir kavuğun adı. Üstü, başı kapsayan alt kısmından daha geniş silindirik şeklinde, 35 santime yakın yükseklikte bir serpuş idi. Mukavva üzerine beyaz tülben sarılarak yapılırdı. Üst tablası, tepesi az kabarık kırmızı çuhadan olup ortasında yine kırmızı çuhadan ceviz büyüklüğünde bir düğme kozalak bulunurdu. Bkz. Dağlı, *a.g.t.*, s. 202.

³⁴ Kahraman, *a.g.e.*, s. 198.

³⁵ Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999, s. 285-286

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1984, s. 425.

³⁷ Türkmen, *a.g.e.*, s. 51.

³⁸ Abdülkadir Özcan, "Şahincibaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul, 2010, s. 277.

³⁹ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O. 71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 1257.

⁴⁰ Ahmed Refik, *a.g.m.*, s. 18-19.

⁴¹ Gök, *a.g.t.*, s. 1319.

⁴² Aynî Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, Haz. M. Tayyip Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul, 1979, s. 95.

döneminde, 24 Şubat 1828 tarihinde taşradaki kuşçularıyla birlikte lağvedilmiştir. Dirlikler mukataat hazinesine verilmiş ve vergi muafiyetleri kaldırılmıştır.⁴³

2.2.3. Atmacacı Ocağı

Günümüzde Doğu Karadeniz bölgesinde popüler bir spor olarak varlığını koruyan atmacacılık, Osmanlı merkez ve taşra teşkilat yapılanmasında erken dönemlerden itibaren var olmuştur. İlk iki ocağa kıyasla Atmacacı Ocağı arka planda kalmış bir ocaktır.

Atmacacı Ocağı'nın amiri, Rikâb-ı Hümâyûn ağalarından sayılan, kıdem itibariyle şahincibaşidan sonra gelen atmacacıbaşidir. Genellikle Şahinci Ocağı kethüdası atmacacıbaşı olurken, terfi edeceği zaman şahincibaşı veya çakırcıbaşı olurdu.⁴⁴

Fatih döneminde 11⁴⁵, II. Bayezid döneminde 17⁴⁶ ve I. Ahmed döneminde 45 nefer⁴⁷ olan teşkilatın mevcudu XVIII. yüzyılda 30 kişinin altına düşmüştür.⁴⁸

Teşkilatın Şahinci ve Çakırcı ocakları gibi taşrada da kendi atmacacıları bulunmaktaydı. Söz konusu ocak, diğer avcı ocakları ile birlikte kaldırılmıştır.

3. Taşra Doğancıları

Kuruluş yıllarından itibaren müslüman veya gayr-i müslim birçok doğancının varlığını korumuş olan Osmanlı yönetimi, taşradaki bu unsurları saray avcı kuşçu teşkilatları aracılığıyla idare ederdi. Saray avcı kuşçu ocakları arasında Çakırcı Ocağı yukarıda da bahsedildiği üzere taşrada en kıdemli yönetici sınıfı.

Taşradaki doğancıların tayin ve azilleri bağlı buldukları ocağın ağası tarafından yapılırdı. Anadolu ve Rumeli'nin uygun yerlerine dağılmış olan bu doğancılar, öncelikle kendi amirleri olan bir kuşçuya tabiydi. Başka bir deyişle şahinci o bölgenin şahincibaşısına, diğerleri de aynı şekilde kendi amirine, söz konusu amirler de taşra doğancıbaşısına, taşra doğancıbaşısı da merkezdeki çakırcıbaşısına bağlıydı.⁴⁹

⁴³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 425.

⁴⁴ Türkmen, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁵ Ahmed Refik, *a.g.m.*, s. 19.

⁴⁶ Gök, *a.g.t.*, s. 524.

⁴⁷ Aynî Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁸ Türkmen, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁹ Türkmen, *a.g.e.*, s. 27.

Her taşra doğancıbaşısının emrinde *gürenceci* ve *götürücü* denilen iki hassa kuşbazı vardı. Bunlar da eşit büyüklükte tımar tasarruf ederlerdi. Birincisinin görevi saray için avcı kuşu yetiştirmekken, diğerinin görevi bu kuşları merkeze ulaştırmaktı. Yine taşra doğancıbaşılarının emri altında kırsalda av kuşu yetiştirmekle görevli hıristiyan ve müslüman reâyâdan doğancılar da vardı ve bu doğancıların ellerinde padişah tarafından verilmiş “doğancı berati” bulunurdu. Bu görevlilerden müslüman olanlar doğancı çiftliği, hıristiyan olanlar ise doğancı baştinası denilen mülk topraklarını ekip biçerek geçinirlerdi. Taşradaki bu kuşçular avcı kuşlarıyla ilgili görevlerine göre avcı, kayacı, gözcü, tuzakçı, yuvacı, tülekçi gibi adlarla anılırlardı.⁵⁰

Taşradaki doğancıların müslüman veya gayr-i müslim olmasında bir sakınca yoktu. Gördükleri hizmetler karşılığında bazı muafiyetleri olan taşra doğancıları, hizmetleri dışında ziraatle veya başka işle uğraşmalarından dolayı ödemek zorunda oldukları vergileri vardı. Taşra doğancılarının vergilerini çakırcıbaşının tayin ettiği doğancıbaşılar tahsil ederdi. Bu sırada ilgili bölgenin kadısı da doğancıbaşılara yardım ederdi. Toplanan vergilerle saray avcı kuşçularının ulufeleri ve kuşların yiyecekleri karşılanır, böylece merkez teşkilatı kendi ihtiyacını kendisi görürdü.⁵¹

Taşra doğancıları, tımar veya baştına tasarruf ettiklerinden raiyyet rüsumu, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyeden muaftılar. Vergi muafiyetlerinin devamı için her yıl İstanbul’a kuş getirdiklerinden *edâ-yı hizmet tezkiresi* alırlardı. Herhangi bir sebepten vermeleri gereken kuşları veremezlerse, muafiyetlerinin devamı ve tımarlarının ellerinde kalması için devlete *mirî meredde bahâ* ya da *mirî mürde bahâ* adıyla oranı müslüman veya gayr-i müslim olmaya göre değişen bir vergi ödemekle yükümlüydüler. Bu vergi XIX. yüzyıl başlarında müslümanlardan 160, gayr-i müslimlerden 300 akça şeklinde alınmaktaydı.⁵²

Taşra doğancıları, yetiştirdikleri kuşları İstanbul’a ulaştırması için taşra doğancıbaşısına teslim ederlerdi ve buna karşılık kendilerine mühürlü tezkire verilirdi. Taşra doğancıbaşısının görevi, bölgesindeki doğancıların veya avcıların yetiştirdikleri doğanları ya da pastırmaları ve avları alıp onları İstanbul’a götürmektir. İstanbul’a varıldığında bunlar teslim edilir, ocakları tarafından yoklamaları alınır ve görev yerlerine geri dönerlerdi.⁵³

Taşra doğancıbaşısının ataması ve azli çakırcıbaşının emriyle yapılırdı. Eğer taşra doğancıbaşısı görevini layıkıyla yapmıyorsa azledilir ve görevi tekrardan eski sahibine iade edilebilirdi. Örneğin, H.1008/1599 tarihli bir defterde bu duruma açıklık getirecek şu ibareler yer almaktadır:

“Üç bin dört yüz akçe tımar ile Göynük ve Yenice doğancıbaşısı olan veledin hizmetinde ihmali vardır deyü yine eski sahibi Mahmud’a .. virilmiş.”⁵⁴

XVI. yüzyılda doğancıbaşı tımarından ayrılanlar genelde eşkün tımarını elde ederlerdi. Eşkün tımarı, doğancıbaşının tasarruf ettiği tımarı göre daha fazla gelire sahipti. Eşkün tımarına geçen taşra doğancıbaşısının yerine çakırcıbaşı yeni bir doğancıbaşı atardı.

⁵⁰ Özcan, “Doğancı”, s. 488.

⁵¹ Ahmet Işık, “Avcı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 114.

⁵² Türkmen, *a.g.e.*, s. 33.

⁵³ Özcan, “Doğancı”, s. 488.

⁵⁴ TSMA. D. nr. 5975: 4.

“Altı bin iki yüz akçe ile Atranos togancıbaşı olan Pirî'nin tımarı üzerine üç bin üç yüz yetmiş iki akça terakki itdürüb tımarın dokuz bin beş yüz doksan iki akçeyealtı ay geçdükden sonra üç bin akçe terakki ile eşkün tımarı buyuruldu. Ba'de Atranos togancıbaşılığın beş bin sekiz yüz doksan akçe tımar ile Ca'fer nam kimseye tevcih idüb virdi.”⁵⁵

Taşra doğancıbaşılığına her zaman bölgeden kişiler atanmaz, bazı zamanlar Çakırcı veya Şahinci Ocağı'ndan neferler taşraya doğancıbaşılık ile gönderilirlerdi.

“Üç bin akçe tımar ile Gerede togancıbaşı olan Demür fevt olmagın şahincilerden sekizer akçe 'ulufesi olan Pirî'nin 'ulufesi üzerine zıkr olan togancıbaşılığın tımarı ile ilhak ider.”⁵⁶

“Altı bin üç yüz akçe tımar ile Bolu togancıbaşı olan Ahmed'in hizmetinde ihmali vardur deyü zıkr olan togancıbaşılığın tımarı ile çakırcılar cemaatinden Hacı Hüseyin nam bir kimesnenin 'ulufesi üzerine ilhak ider.”⁵⁷

Yukarıdaki veriler sayesinde taşradaki teşkilat yapısının sürekliliğinin sağlanmasını amaçlayan bir bilincin var olduğunu çıkarabilmekteyiz. Her ne olursa olsun görevini ihmal eden kişinin azledilerek yerine bir başkasının geçirildiğini ve böylece bölge ile olan bağın korunduğu da görülmektedir.

Taşra doğancılığı küresel doğancılık gibi ateşli silahların yaygınlaşması sonucu gittikçe önemini yitirmiştir. Küresel nedenlerin haricinde Osmanlı açısından doğancılık, şehzadelerin saraydan ayrılmadan büyümeleri sonucu avdan da uzak kalmaları, avlanmaya ilgisiz padişahların bulunması, avcı teşkilatların yapısında bozulmaların meydana gelmesi ve avlakların korunamaması sonucu değer kaybetmiş ve II. Mahmud döneminde değişen devlet yapısı ile idarî alandan tamamen kaldırılmıştır. Ekonomik ayrıcalıklarının sona ermesi sonucu gittikçe azalan avcı kuşu yetiştiriciliği, günümüzde Doğu Karadeniz bölgesindeki atmacılık sayesinde Anadolu topraklarındaki varlığını sürdürmektedir.

⁵⁵ TSMA. D. nr. 5975: 3.

⁵⁶ TSMA. D. nr. 5975: 4.

⁵⁷ TSMA. D. nr. 5975: 3.

SONUÇ

Avrupa’da soyluluğun ve asaletin sembolü olarak karşımıza çıkan doğancılık, Osmanlı döneminde idarî, ekonomik ve edebî yönleri olan bir uğraş olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı döneminde sanat olarak görülen doğancılık sarayda dört teşkilat ile varolmuştur. Aynı zamanda imparatorluğun taşrasında da hristiyan ve müslüman birçok doğancının varlığının bilinmesi, Osmanlı döneminde doğancılığın gelişmiş bir ağ yapısına sahip olduğunu da göstermektedir.

Saray doğancıları padişah ile avlanmaya gider, yakaladıkları avları padişaha sunarlar ve vasal devletlerden getirilen değerli doğanları alarak besleyip eğitirlerdi. Taşradakiler ise yılın belli zamanlarında İstanbul’a gelirler ve bölgelerindeki yuvalardan topladıkları yavruları büyüterek, saraya sunarlardı. Bunun haricinde çeşitli kuşları ve av etlerini de getiren taşra doğancıları, tımar veya çiftlik tasarruf ederler, ayrıca vergilerden muaf tutulurlardı.

Özellikle saray doğancılarından Enderûn’dakiler imparatorluğun farklı kademelerine terfi eder ve üst düzey yönetici konumuna rahatlıkla gelebilirlerdi. Birûn’dakilere kıyasla daha fazla

ekonomik ayrıcalığa sahiptiler. Birûn'dakilerden ise ocak ağaları daha iyi konumlara terfi ederken, neferleri ya sipahi bölüklerine ya da taşraya tımara çıkartılırlardı.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğancılık, Avrupa'dakine oranla geri planda olmayan, hatta gelişmiş bir idarî yapılanmaya ve sosyal zevke sahipti. Devlet kurumlarının modernleştirilmesi sürecinden birçok klasik teşkilat gibi avcı kuşçu teşkilatları da nasibini almış ve II. Mahmud döneminde tarihsel işlevlerini tamamlamışlardır.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

- A) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) Defterler (D) Kataloğu
nr.5975; 1059.
- B) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- I- İbnülemin (İE) Saray (S)
nr. 1383.
- II- Maliyeden Müdevver Defter (MAD)
nr. 2298: 105.

2- KİTAP- MAKALE- TEZ

- Abdurrahman Abdi Paşa, 2008, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (1648-1682)*, Haz. F. Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- Abdülkadir Efendi, 2003, *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi tarihi: Metin ve Tahlil*, Cilt I, II, Haz. Z. Yılmaz, TTK, Ankara
- Ahmed Refik, 1335-37, "Fatih Devrine Âid Vesikalar", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VIII-XI (49-62)
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1992, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt 5/2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul
- Aynî Ali Efendi, 1979, *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, Enderun Yayınları, İstanbul
- BAYKAL, İ. H., 1953, *Enderûn Mektebi Tarihi*, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul
- BOBOVIUS, Albertus, 2013, *Saray-ı Enderûn Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Kitap Yayınevi, İstanbul
- DAĞLI, Barış, 2007, *Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- EMECEN, Feridun, 1992, "Baştına", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul
- Evliya Çelebi, 1938, *Seyahatname*. Cilt 10, Devlet Basımevi, İstanbul

- Gelibolulu Mustafa Ali, 2003, *Künhü'l-Ahbâr*, Cilt II, Haz. M. Hüdai Şentürk, TTK, Ankara
- GÖK, İlhan, 2014, *Atatürk Kitaplığı M.C. O. 71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon- Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- GUALTIERI, Teresa F. L., 2005, *Birds of Prey and the Sport of Falconry in Italian Literature through the Fourteenth Century: from Serving Love to Served for Dinner*, University of Wisconsin, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madison
- Hasan Bey- zâde Ahmed Paşa, 2004, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, Cilt II, Haz. Ş. N. Aykut, TTK, Ankara
- IŞIK, Ahmet, 1991, "Avcı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul
- İndî, *Kitâb-ı Bâz-nâme*, Muallim Cevdet Kütüphanesi, Nr. 293,
- KAHRAMAN, Atıf, 1995, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KIRAN, Batuhan İsmail, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğançı Koşuşu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir
- Mehmed Halife, t. y., *Tarih-i Gilmânî*, Haz. Ö. Karayumak, Yayın Yeri Yok.
- Mustafa Sâfi, 2003, *Mustafa Sâfi'nin Zübdet'üt- Tevârihi*, Cilt I, II, Haz. İ. H. Çuhadar, TTK, Ankara
- ÖZCAN, Abdülkadir, 1993, "Çakırcıbaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul
- ÖZCAN, Abdülkadir, 1994, "Doğançı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul
- ÖZCAN, Abdülkadir, 2010, "Şahincibaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul
- PAKALIN, Mehmet Zeki, 1983, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, 3. Baskı, İstanbul
- Selanikî Mustafa Efendi, 1999, *Tarih-i Selanikî*, Haz. M. İpşirli, TTK, Ankara
- TAVERNIER, J.B., 2007, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ed. N.Sakaoğlu; Çev. T. Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul
- TÜRKMEN, Mustafa N., 2013, *Osmanlı'da Av Kültürü*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1984, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara

3- İNTERNET KAYNAKLARI

- WILSON, M. K., 2001, "Falconry: The Real Sport of Kings."
<http://www.strangehorizons.com/2001/20011126/falconry.shtml>Erişim Tarihi, 07. 04. 2015.
- CARROLL, S. E., 1996, "Ancient & Medieval Falconry: Origins & Functions In Medieval England",
<http://www.r3.org/richard-iii/15th-century-life/15th-century-life-articles/ancient-medieval-falconry-origins-functions-in-medieval-england/>Erişim Tarihi: 07. 04. 2015.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:2/Sayı:5/Mayıs/2015

ISSN:2148-2292.

Volume:2/Number:5/May/2015

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ